

MARIA
PRZETACZNIK-GIEROWSKA
(1920—1995)

aria Przetacznik-Gierowska była jedną z najważniejszych postaci w polskiej psychologii drugiej połowy XX wieku. Kontynuatorka idei Stefana Szumana w badaniach nad rozwojem języka dziecka poprzez badania własne i swego zespołu przyczyniła się do powstania krakowskiej szkoły badań nad mową. Wniosła znaczący wkład w rozwój polskiej psychologii rozwojowej i wychowawczej. Całe Jej życie związane było z Krakowem, a praca naukowa — z Uniwersytetem Jagiellońskim.

Maria Przetacznik-Gierowska urodziła się 15 lutego 1920 w Krakowie. Była jedyną córką Genowefy (z domu Lacher) oraz Gerwazego Pachów. Rodzice Jej byli urzędnikami bankowymi. Wykształcenie podstawowe zdobywała w szkołach prowadzonych przez ss. Prezentki i ss. Klaryski, a świadectwo ukończenia ośmioklasowego gimnazjum otrzymała z Państwowego Żeńskiego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza. W latach gimnazjalnych interesowała ją literatura piękna i muzyka poważna (sama chętnie grała na fortepianie); zainteresowania te towarzyszyły Jej przez całe życie. Spośród lekcji szkolnych lubiła najbardziej lekcje literatury i gramatyki. Zarówno własne upodobania, jak i kontakty z Profesorem Zenonem Klemensiewiczem (ojcem koleżanki) przyczyniły się do wyboru studiów filologicznych: filologii klasycznej i filologii polskiej. Była studentką tak znakomitych profesorów, jak: Stefan Kołaczkowski, Kazimierz Nitsch, Stanisław Pigoń, Kazimierz Wyka. Studia rozpoczęte przed wybuchem II wojny światowej kontynuowała w czasie wojny na tajnych kompletach. Wybrała wówczas między innymi komplety z zakresu filozofii u prof. Zygmunta Zawirskiego i z psychologii u dr. Stefana Suchonia, gdzie pojawiał się prof. Stefan Szuman. W tym czasie wyszła za mąż, za Stanisława Osieckiego, który zginął w 1940 r. w Oświęcimiu.

Przestudiowanie prac psychologów: Stefana Szumana, Charlotty Bühler, Mieczysława Kreutza i Jeana Piageta zadecydowało o zmianie zainteresowań Marii Przetacznik-Gierowskiej. Po wojnie jako asystentka-wolontariuszka w Katedrze Psychologii Pedagogicznej Profesora Szumana ukończyła studia filologiczne, przygotowując pracę magisterską pod kierunkiem Profesora Pigoń, ale dalsze studia i pracę związała z psychologią. Studia pedagogiczne ze specjalizacją z psychologii ukończyła w 1949 r. Po wojnie wyszła po raz drugi za mąż za Mieczysława Przetacznika; miała z nim dwoje dzieci: Hanię i Jana.

Od 1951 r. została zatrudniona na Uniwersytecie Jagiellońskim na stanowisku asystentki w Katedrze Psychologii Pedagogicznej. Przez wiele lat pracowała jako asystentka Profesora Szumana, zdobywając wiedzę i doświadczenie w prowadzeniu badań z zakresu psychologii rozwojowej i pedagogicznej. Uczestniczyła w zbieraniu materiału w postaci zapisów lekcji szkolnych, które to zapisy stały się podstawą rozprawy Szumana *O uwadze*. Na ich podstawie przygotowywała pracę doktorską z zakresu psychodidaktyki na temat nauczania *Pana Tadeusza* na lekcjach szkolnych. Jednakże do zakończenia doktoratu nie doszło, bowiem w owym czasie zniesiono doktoraty, wprowadzając kandydatury nauk. Brała udział w badaniach nad mową i myśleniem dziecka; uczestniczyła w zorganizowanym przez Profesora Szumana seminarium na

temat rozwoju języka dziecka, w którym brali udział m.in. znani językoznawcy: Leon Kaczmarek i Paweł Smoczyński.

W 1952 r. została zwolniona z pracy na Uniwersytecie. Wówczas znalazła posadę biurową w redakcji gazety „Dziennik Polski”. Przez cały czas utrzymywała jednak kontakt z Profesorem Szumanem i Katedrą Psychologii. W 1954 r. otrzymała stypendium naukowe Polskiej Akademii Nauk i wypowiedziała pracę w redakcji. Jednocześnie uzyskała (w dość skomplikowany sposób) pracę w Wydziale Zdrowia na stanowisku psychologa odpowiedzialnego za rozwój psychiczny i wychowanie dzieci do lat trzech, przebywających w żłobkach i domach małego dziecka. Jeździła po całej Polsce, prowadząc szkolenia personelu instytucji wychowujących małe dziecko. W 1957 r. zaproponowano Jej utworzenie pracowni psychologicznej w Instytucie Matki i Dziecka w Warszawie. Z tego okresu pochodzą badania Marii Przetacznik-Gierowskiej i Jej współpracowniczek nad odrębnością rozwoju psychicznego małych dzieci wychowywanych w różnych warunkach. Jednocześnie przygotowywała rozprawę doktorską, która ukazała się w r. 1959 pt. *Odzwierciedlenie cech przedmiotów i zjawisk w mowie dzieci w wieku przedszkolnym*. Praca ta była oparta na materiale dzienniczków mowy zbieranych pod kierunkiem Profesora Szumana. Od 1958 r. otrzymała z powrotem zatrudnienie na Uniwersytecie Jagiellońskim na etacie adiunkta, po zdaniu egzaminów kandydackich. Jednocześnie nadal pracowała w służbie zdrowia i Wyższej Szkole Pedagogicznej. W 1960 r. otrzymała stypendium międzynarodowej organizacji chrześcijańskiej młodzieży męskiej YMCA do Genewy, gdzie mogła poznać metody i problemy badawcze Instytutu Jeana Jacques’a Rousseau, spotkać się z Jeanem Piagetem i Bärbel Inhelder. Pobyt ten zaowocował przygotowaniem przekładów kilku dzieł Piageta (*Narodziny inteligencji*, 1966; *Inteligencja*, 1967). W 1961 r. w czasie pobytu w Paryżu poznała metody badania dzieci w Laboratorium Psychologicznym prowadzonym przez René Zazzo. Uczestniczyła w wykładach R. Zazzo i seminariach Pierre Olérona. Zapoznała się z pracą międzynarodowego ośrodka badań nad dzieckiem oraz organizacją żłobków i poradni dla matek, które były prowadzone przez znane francuskie psycholożki: Irène Lézine i Odette Brunet.

W 1963 r. ukazała się Jej praca habilitacyjna pt. *Rozwój struktury i funkcji zdań w mowie dziecka*, na podstawie której i pozytywnego wyniku kolokwium habilitacyjnego uzyskała stopień naukowy i etat docenta. Objęła kierownictwo Katedry, a potem Zakładu Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej w Instytucie Psychologii UJ. Z ogromnym zapałem i niezwykłą pracowitością podeszła do swoich obowiązków kierownika i organizatora pracy naukowej i dydaktycznej swoich pracowników. Była autorką wielu zespołowych programów badawczych, które podejmowały ważne pytania dla psychologii rozwoju dziecka. Dotyczyły one: związku rozwoju języka dziecka z procesami poznawczymi (*Językowe determinanty procesów poznawczych*), rozwoju sprawności językowych dziecka (*Różnicowanie się znaczeń, funkcji i struktury tekstów wytwarzanych przez dzieci i młodzież*), środowiskowych i kulturowych wyznaczników rozwoju dzieci i młodzieży (*Socjokulturowe determinanty rozwoju języka*), akceleracji

rozwoju (*Rozwój fizyczny, motoryczny i umysłowy dzieci i młodzieży*) oraz twórczych skłonności dzieci (*Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*). Powoływanie coraz to nowych programów badawczych było sposobem aktywizowania przez Panią Profesor pracowników Zakładu Psychologii Rozwojowej, a także pracowników innych Zakładów w Instytucie Psychologii. W trosce o rozwój naukowy swoich asystentów i doktorantów nawiązywała i podtrzymywała kontakty z różnymi ośrodkami za granicą, zapraszając gości na wykłady do Krakowa. Po każdym pobycie na konferencji naukowej za granicą dzieliła się ze swymi asystentami zdobytymi informacjami, zwracając uwagę na nowe trendy; przekazywała materiały w postaci tekstów referatów i książek.

W latach siedemdziesiątych Maria Przetacznik-Gierowska uzyskiwała tytuły naukowe: profesora nadzwyczajnego (1971) i zwyczajnego (1977). W latach osiemdziesiątych wyszła ponownie za mąż za Józefa Andrzeja Gierowskiego, profesora historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W swojej *Autobiografii* Maria Przetacznik-Gierowska pisze, że zawsze podzielała pewne idee socjalizmu, odnoszące się do sprawiedliwości społecznej i bliskie chrystianizmowi, natomiast obcy Jej był marksistowski dogmatyzm. Jej stosunek do PZPR, do której czuła się zmuszona wstąpić w r. 1954, był zawsze ambiwalentny; nie pełniła w tej organizacji żadnych funkcji, a po ogłoszeniu stanu wojennego w 1981 r. oddała swoją legitymację.

Pani Profesor miała zawsze wielu uczniów: magistrantów i doktorantów. Służyła radą na każdym etapie prowadzenia badań; była rzetelnym, bardzo krytycznym, a zarazem serdecznym pierwszym recenzentem prac swoich uczniów; dbała, by przygotowywane przez nich teksty były poprawne także pod względem językowym. W pamięci swoich asystentów pozostanie jako osoba niezwykle pracowita i rzetelna; najwyższej miary ekspert w zakresie psychologii rozwoju i wychowania dzieci; doskonały organizator zespołowych prac badawczych.

Do końca życia, walcząc przez ostatnie lata z chorobą, bardzo aktywnie pracowała naukowo; przygotowywała swą ostatnią książkę *Psychologia rozwoju człowieka*. Była zainteresowana postępami swoich uczniów; wyrażała troskę o rozwój Zakładu Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej. Zmarła 22 marca 1995 r. Została pochowana na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Dorobek naukowy Pani Profesor obejmuje: 22 książki (monografie i podręczniki), ponad 80 artykułów, kilkadziesiąt referatów i doniesień. Opracowała wiele bardzo wnikliwych recenzji wydawniczych oraz na stopień: prac doktorskich i habilitacyjnych. Zawsze starała się odczytać myśl autora i pomóc mu w ulepszeniu tekstu.

Pani Profesor pełniła wiele różnych funkcji w Uczelni, w której z przerwami pracowała od czasu ukończenia studiów do końca swego życia. Oprócz kierowania Zakładem Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej pełniła funkcję dyrektora Instytutu Psychologii oraz prodziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Przez kilkanaście lat sprawowała funkcję przewodniczącej Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Była wiceprzewodniczącą International Society of Applied Psycholinguistics, członkinią International Association for the Stu-

dy of Child Language i International Society for the Study of Behavioral Development.

Za pracę naukową i dydaktyczną była wyróżniana wielokrotnie wysokimi odznaczeniami państwowymi; otrzymała m.in. Krzyż Kawalerski Odrodzenia Polski oraz Złoty Krzyż Zasługi.

Twórczość naukowa Pani Profesor Marii Przetacznik-Gierowskiej obejmuje kilka grup zagadnień, a mianowicie: — rozwój mowy dziecka, problemy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży, zagadnienia psychologii wychowania. W wymienionych obszarach przygotowała wiele znaczących dla polskiej psychologii rozwojowej publikacji. Ponadto była autorem przekładów znaczących prac w psychologii dziecka.

ROZWÓJ MOWY DZIECKA

Badania nad rozwojem języka i umiejętnością posługiwania się nim przez dziecko stanowiły obszar szczególnych zainteresowań Pani Profesor. Miały one doskonałe oparcie z jednej strony w przygotowaniu językoznawczym, jakie uzyskała na studiach filologicznych, a z drugiej strony we współpracy z Profesorem Stefanem Szumanem, który prowadził badania nad językiem dziecka.

Od początku współpracy z Profesorem Szumanem Maria Przetacznik-Gierowska włączyła się w badania zespołu zbierającego materiał dziecięcych wypowiedzi. Przez ponad 5 lat prowadziła dzienniczek mowy swego syna Jasia. Ponadto koordynowała zbieranie danych innych dzieci i uczestniczyła w ich opracowywaniu. Żmudne analizy tysięcy dziecięcych wypowiedzi przyniosły konkretne informacje, dotyczące osiągnięć dzieci w różnych wieku w sferze posługiwania się językiem: określono zasób słownikowy dzieci w wieku od 1;6 do 6;0, ustalono proporcje poszczególnych części mowy w dziecięcych wypowiedziach. Obok analiz ilościowych, nowością w badaniach nad językiem dziecka było wprowadzenie analizy treści słownika dzieci. Pani Profesor opisała treść słownika dzieci w zakresie przymiotników w rozprawie doktorskiej pt. *Odzwierciedlenie cech przedmiotów i zjawisk w mowie dzieci w wieku przedszkolnym* (1959). Odrzucając logiczną (K. Twardowskiego) i gramatyczną (H. Gaertnera) klasyfikację przymiotników zaproponowała własną, wyodrębniając trzy kategorie przymiotników: sensoryczne, pośrednie i wartościujące. Stwierdziła, że frekwencja przymiotników jest niewielka w dziecięcych wypowiedziach (od 2,7% do 3,4%) i zależy od indywidualnych cech dziecka. Dzieci używają najpierw określeń wartościujących (be, cacy, dobry) i sensorycznych^f (duży, czerwony, słodki), zaś frekwencja określeń pośrednich (stary, zmęczony) wzrasta pod koniec wieku przedszkolnego. Pani Profesor pokazała, iż rozumienie znaczenia wielu przymiotników przez dzieci przedszkolne jest jeszcze chwiejne. Opisała także funkcje przymiotników w mowie i myśleniu dziecka, ich znaczenie w procesie porozumiewania się z otoczeniem. Jej zdaniem, dziecko za pomocą przymiotników wyodrębnia poszczególne charakterystyki osób, przedmio-

tów, zjawisk, a jednocześnie nazwanie tych cech wspiera jego analizę spostrzeżeń: dziecko uświadamia sobie, że postrzegane obiekty posiadają różne cechy. Szczególną rolę odgrywają przymiotniki wartościujące, które pozwalają dziecku uświadomić sobie pożyteczność i przydatność lub szkodliwość obiektów; umożliwiają wyrażenie swojego stosunku do osób i przedmiotów, wydawanie sądów oceniających ludzi według ich zalet i wad. Pokazała ponadto rolę dorosłych w rozwijaniu tej części słownictwa dzieci i korzystania przez dorosłych z określeń wartościujących w regulowaniu kontaktów z dzieckiem przez uczynienie z tych określeń bodźców sygnalizujących i wywołujących u dzieci zachowania propulsywne (zbliżanie się do przedmiotu) bądź repulsywne (oddalanie się od przedmiotu).

Materiał dzienniczków mowy pozwolił Pani Profesor na przeprowadzenie badań nad opanowywaniem przez dziecko struktury gramatycznej wypowiedzi ujawniającej się w złożoności i strukturze zdania. Wyniki tych analiz przedstawiła w rozprawie *Rozwój struktury i funkcji zdań u dzieci w wieku przedszkolnym* (1963). Praca ta dostarczyła danych na temat długości zdań mierzonych liczbą słów, a także informacji o strukturze zdań i ich funkcji. M. Przetacznik-Gierowska zwróciła uwagę na pierwszy, prosty sposób łączenia zdań przez dziecko: „pod rząd”. Wiele uwagi poświęciła zdaniom przeciwnym, odzwierciedlającym tendencję dziecka do porządkowania świata według zasady przeciwieństwa. Analiza zdań podrzędnie złożonych przyczynowych wzbogaciła prowadzone wcześniej przez W. Sterna i J. Piageta analizy w tym zakresie. Stwierdziła, że schemat zdania przyczynowego spełnia różne funkcje w ujmowaniu przez dziecko związków i stosunków między elementami rzeczywistości.

Dziecko do końca 6 roku życia nie odnosi się jeszcze dostatecznie świadomie do języka jako narzędzia myślenia i nie dba o ścisłość oraz przejrzystość wyrażania swych myśli. To sprawia, że dłuższe relacje i opisy są wprowadzane pod koniec okresu przedszkolnego żywe i barwne, dzięki bogactwu słownictwa, ale nie zawsze zwarte i uporządkowane”.

Do badań nad strukturą dziecięcych wypowiedzi powracała wielokrotnie, a Jej prace z tego zakresu były cenione i publikowane także w innych językach (*The development of attributive relations in child language*, 1977; *Origine e funzioni della comprensione della categoria di opposizione*, 1981).

Zebrany materiał dzienniczków mowy oraz przeprowadzone analizy leksykalne i syntaktyczne mają wartość danych podstawowych w badaniach nad językiem dziecka i jako takie mają trwałe miejsce w literaturze psychologii i psycholingwistyki rozwojowej. Świadoma wartość materiału dziecięcych wypowiedzi rejestrowanych w naturalnych warunkach, M. Przetacznik-Gierowska kontynuowała rozpoczęte przez Profesora Szumana dzieło: pod Jej kierunkiem dzienniczki mowy swoich dzieci prowadzili asystenci (Magdalena Smoczyńska, Maria Ligęza) i studenci (Krystyna Gans-Chadzińska).

Szczegółowym rozważaniom nad słownictwem i strukturami syntaktycznymi w mowie dziecka towarzyszyła refleksja nad procesem opanowywania języka przez dziecko. Autorka zwracała uwagę, że dziecko nie przejmując od otoczenia dorosłych

systemu językowego biernie, w sposób mechaniczny. Dziecko przyswaja od początku podstawy systemu językowego selektywnie, w takim porządku i kolejności, jaki narzuca mu jego ogólny rozwój psychiczny. Ani słowa, ani struktury językowe nie wchodzą do języka dziecka przypadkowo. Dziecko przejmuje z języka otoczenia te formy, które wyrażają treści, związki i stosunki dla niego już w jakiś sposób zrozumiałe, uchwytne; ważne jest znaczenie słowa, a nie jego forma dźwiękowa.

Jednocześnie Pani Profesor aktywnie śledziła rozwój teorii i badań nad rozwojem języka dziecka w świecie. Podejmowała repliki prowadzonych za granicą badań w odniesieniu do języka polskiego. Przedstawiała krytyczne analizy proponowanych koncepcji i wprowadzała twórcze modyfikacje. W tym miejscu przywołam jedynie kilka z takich prac.

W latach siedemdziesiątych zostały pod kierunkiem Pani Profesor przeprowadzone badania ukazujące rozwój rozumienia przez dzieci odrębności gramatycznej i semantycznej klas wyrazów, jakimi są części mowy. Badania te nawiązywały do tezy Rogera Browna, zgodnie z którą osłonka kategoryjna słowa działa jako ukierunkowujący filtr w odczytywaniu znaczenia słowa. Teza ta została potwierdzona na materiale języka polskiego (*Rozumienie odrębności gramatycznej i semantycznej klas wyrazów (części mowy) przez dzieci w wieku od 3 do 15 lat*, wspólnie z M. Kielar, 1973). W tym okresie, nawiązując do gramatyki przypadku H. Fillmore'a, przeprowadziła semantyczną interpretację składni dziecięcych wypowiedzi (*Semantyczna interpretacja wczesnych stadiów rozwoju składni u dzieci*, 1975). Podzielając opinię wielu autorów, że jest to z dotychczasowych systemów teoretycznych — wywodzących się z modelu gramatyki transformacyjnej — najbardziej obiecujący system, stanowiący dobrą podstawę pojęciową do semantycznej analizy wypowiedzi, zgłaszała uwagi krytyczne związane z zastosowaniem tej koncepcji do analizy wypowiedzi dzieci we wczesnym okresie rozwoju językowego. Przeprowadzone na materiale języka polskiego analizy nie tylko potwierdziły odkrycia innych badaczy, ale także pozwoliły na ujawnienie nowych, istotnych odkryć w dziedzinie semantyki dziecięcych wypowiedzi i ukazanie specyfiki wypowiedzi dzieci polskich. Pani Profesor zwróciła m.in. uwagę na potrzebę wprowadzenia przypadku *finalis* odzwierciedlającego relację celu, tak charakterystyczną dla myślenia małego dziecka; wskazała, że modalność w odniesieniu do funkcji intencjonalnych wypowiedzi jest od początku wyraźnie zaznaczona w dziecięcych wypowiedziach za pomocą intonacji.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zaznaczyło się funkcjonalne podejście w badaniach nad mową dziecka oraz dał się zauważyć wyraźny wpływ socjolingwistyki. Zainspirowana koncepcją Basila Bernsteina kontekstów krytycznych w procesie socjalizacji dziecka i związanych z tymi kontekstami wariantów mowy i kodów językowych, Pani Profesor przeprowadziła badania nad mową uczniów w każdym z czterech kontekstów: kontrolującym, instrukcyjnym, innowacyjnym i interpersonalnym (*Posługiwanie się językiem w niektórych kontekstach społecznych przez dzieci i młodzież: mowa kontrolująca, instruująca i narracyjna*, 1994). Dzięki wykorzystaniu metod badania stosowanych przez zagranicznych badaczy mogła przeprowadzić analizy

porównawcze i wskazać zarówno na podobieństwa w dziecięcych wypowiedziach, jak i różnice związane z rodzajem języka i kultury. Jednocześnie wprowadzała pewne modyfikacje w metodyce badania wynikające z psychologicznych analiz problemu i sytuacji badania. I tak, w badaniach nad mową kontrolującą, obok zaproponowanych przez G. J. Turnera historyjek prezentujących społecznie negatywne sytuacje, w których dorośli występowali w roli kontrolerów zachowań dzieci, wprowadziła również sytuacje społecznie pozytywne, wychodząc z założenia, iż zachowania dorosłych pełnią rolę zarówno negatywnych, jak i pozytywnych wzmocnień dla zachowań dzieci. Replikując badania, starała się dokładnie przeanalizować zebrany materiał, często dołączając nowe kryteria analizy. I tak, w badaniach nad mową narracyjną ustaliła następujące kryteria, służące uchwyceniu zmian rozwojowych: statyczność (stosunek fabuły do opisu), eksplikatywność (dokładność relacji o zdarzeniu), kompletność strukturalna opowiadania, zależność od kontekstu (stopień uwzględnienia wiedzy odbiorcy o opowiadanym zdarzeniu). Przeprowadzone badania pozwoliły na ustalenie zależności wypowiedzi dzieci budowanych w różnych kontekstach komunikacyjnych od wieku i środowiska społeczno-wychowawczego. Pani Profesor zwracała uwagę także na praktyczny aspekt prowadzonych badań. W odniesieniu do badań nad narracją pisała:

Wnioski praktyczne odnoszą się do wykorzystania wyników badań w kształceniu nauczycieli i rodziców. I jednym, i drugim warto uprzytomnić, jakie konsekwencje pociągają za sobą pewne niekorzystne metody kształcenia i wychowania. Nauczyciel powinien zdawać sobie sprawę z niebezpieczeństw, jakie tkwią w hamowaniu swobodnej aktywności językowej dzieci, rodzice zaś winni mieć świadomość wpływu gromadzonego w rodzinie majątku kulturowego na rozwój poznawczy i mowę dziecka, a także docenić rolę ich własnego języka i stymulowania dzieci do mówienia w różnych sytuacjach życia codziennego.

Problem znaczenia orientacji rodziców w rozwoju językowym dziecka był przedmiotem odrębnych, szeroko zakrojonych badań (*Parent's beliefs about their children's language development and stimulation*, wspólnie z M. Kielar-Turską, J. Przetacznikiem i D. Szatko).

Badania nad mową służyły M. Przetacznik-Gierowskiej także do ukazania ogólnych procesów rozwojowych, takich jak dziecięca aktywność twórcza czy tworzenie się reprezentacji poznawczej.

Przejawami możliwości twórczych dziecka w dziedzinie języka jest w pierwszym okresie rozwoju jego mowa autonomiczna wyrażająca się tworzeniem słów na własną modłę. W następnych okresach rozwojowych aktywność twórcza znajduje wyraz w tworzeniu rymowanek, wyliczanek, zadawaniu pytań, wymyślaniu opowiadań. Autorka zaznacza, że jakkolwiek wytwory dziecka mogą odpowiadać kryteriom dzieła sztuki, to przez samo dziecko nie są uświadamiane i nie do takiego celu dziecko dąży. Dla dziecka aktywność twórcza jest radością działania, zabawą, przyjemnością wypytywającą z odkrywania i przetwarzania wciąż nowych dziedzin rzeczywistości, z możliwości realizacji samego siebie i ekspresji swych stanów i przeżyć.

Badania nad aktywnością twórczą obejmowały także zagadnienia związane z recepcją literatury przez dzieci. Założenia teoretyczne tych badań zostały wyprowadzone z psycholingwistycznych koncepcji recepcji tekstu (W. Dressler i R. A. Beaugrande) oraz hermeneutyki (P. Ricoeur). Ukazana została twórcza aktywność dziecka w kontakcie z dziełem literackim: recepcja dzieła literackiego jest procesem twórczym, który wymaga wyjścia poza sam utwór będący dla odbiorcy źródłem inspiracji do dostrzegania i interpretacji różnych problemów. Opisane zostały również specyficzne metody badania oraz wyniki badań nad recepcją utworów literackich różnego rodzaju i gatunku (baśń, wiersz liryczny, utwór humorystyczny). Badania prowadzono z dziećmi w wieku przedszkolnym, aby ukazać korzenie kontaktu człowieka z literaturą (*Dziecko jako odbiorca literatury*, wspólnie z M. Kielar-Turską, 1992).

Do badań nad umysłową reprezentacją zjawisk gospodarczych u dzieci Pani Profesor wykorzystwała dzienniczki mowy. Przeprowadzone analizy wykazały związek pojawiania się pierwszych nazw, dotyczących gospodarki, z codziennymi zdarzeniami z życia dziecka. Badanie poszczególnych fragmentów dyskursu dziecka z dorosłym odśloniło pojmowanie przez dziecko znaczenia potocznych pojęć ekonomicznych (*Nabywanie przez dzieci wiedzy o gospodarce w dyskursie z dorosłymi z najbliższego otoczenia*, wspólnie z J. Łuczyńskim, 1994). Ponadto prowadziła Pani Profesor wspólnie z magistrantami badania metodami *quasi*-eksperymentalnymi nad wiedzą o gospodarce dzieci wieku średniego i późnego dzieciństwa. Wstępne wyniki tych badań zostały przedstawione w artykule *Potoczna wiedza dzieci o gospodarce* (1997), który ukazał się drukiem już po Jej śmierci.

Swoje przemyślenia dotyczące rozwoju języka i posługiwania się nim przez dziecko oraz wyniki studiów literaturowych w tym zakresie zawarła Pani Profesor w syntetycznym studium *Psycholingwistyka rozwojowa* (1993). Praca ta stanowi cenne źródło informacji o badaniach nad mową dziecka prowadzonych w kraju i za granicą; daje przegląd koncepcji i prowadzonych badań. Z kolei książka *Od słowa do dyskursu* (1994) zawiera zestaw prac reprezentatywnych dla badań prowadzonych przez Autorkę w dziedzinie psycholingwistyki rozwojowej.

Profesor Przetacznik-Gierowska kontynuowała zapoczątkowane przez Stefana Szumana studia nad rozwojem języka dziecka; wyniki badań prowadzonych pod Jej kierunkiem przedstawiała na wielu polskich i zagranicznych konferencjach oraz w publikacjach przygotowywanych w języku polskim i angielskim, dzięki czemu rezultaty badań szkoły krakowskiej zostały udostępnione badaczom innych krajów i włączone do światowych osiągnięć psycholingwistyki rozwojowej.

ZAGADNIENIA ROZWOJU CZŁOWIEKA

Rozważania teoretyczne i empiryczne badania nad rozwojem dotyczyły różnych okresów rozwojowych. Rozpoczynają je prekursorskie badania nad wpływem różnorodnych doświadczeń społecznych na rozwój małego dziecka. Do badań tych zainspiro-

wała Panią Profesor praca w wydziale zdrowia i w Instytucie Matki i Dziecka. Wspólnie z Danutą Chrzanowską i H. Buterlewicz przeprowadziła badania nad poziomem rozwoju psychicznego dzieci wychowywanych w trzech różnych środowiskach: w rodzinie, w żłobku oraz domu matki i małego dziecka. W badaniach tych, obok obserwacji i rozmowy z matkami dzieci, zastosowano skalę rozwoju psychometrycznego Brunet-Lézine. Stwierdzono, iż wpływy środowiska wychowawczego zaznaczają się najwyraźniej w drugim, słabiej w pierwszym roku życia, a stają się nieistotne w trzecim. Różnice ujawniają się w różnych sferach: koordynacji oko-ruchowej, mowie, rozwoju społecznym (*Odrębności w rozwoju psychicznym dzieci do lat trzech wychowywanych w żłobkach i rodzinach*, 1968). Badania miały ogromne znaczenie praktyczne: służyły uwrażliwieniu lekarzy i pielęgniarek na konieczność troski o rozwój psychiczny dzieci znajdujących się pod opieką instytucji takich jak żłobki i domy małego dziecka.

Badania M.Przetacznik-Gierowskiej nad rozwojem dotyczyły także różnych zagadnień rozwoju myślenia, a mianowicie: rozwoju rozumowania (*Rozwój rozumowania dzieci w wieku przedszkolnym w toku rozwiązywania problemów konstrukcyjnych i werbalnych*, 1969), procesów analizy i syntezy w rozwiązywaniu problemów (*Rozwój umiejętności analizy i syntezy elementów werbalnych u dzieci w wieku od 4 do 15 lat*, 1973).

Pod koniec lat siedemdziesiątych M.Przetacznik-Gierowska podjęła wraz z zespołem długoterminowe badania nad akceleracją rozwoju psychicznego i fizycznego dzieci pochodzących z różnych środowisk lokalnych: wieś, małe miasteczko, duże miasto. Stwierdzono związek między fizycznym a umysłowym rozwojem dzieci, zaznaczający się najsilniej w wieku przedszkolnym, a także w okresie dorastania. Analiza sekwencyjna rozwoju reprezentatywnych grup dzieci w wieku od 3 do 15 lat, różniących się datą urodzenia o 5 lat, wykazała pewne tendencje do akceleracji rozwoju umysłowego u dzieci w każdym z badanych środowisk (*Rozwój fizyczny, motoryczny i umysłowy dzieci i młodzieży. Badania pięcioletnie ze szczególnym uwzględnieniem akceleracji rozwoju*, wspólnie z M. Kaczanowską, G. Makiello-Jarża i J. Przetacznikiem, 1986).

Ważnym aspektem prac M. Przetacznik-Gierowskiej nad rozwojem była adaptacja i wprowadzanie metod badania stosowanych za granicą. Udostępniła placówkom naukowo-badawczym metody badania osobowości małego dziecka (*Test „Świata” Ch. Bühler jako jedna z metod badania osobowości dziecka*, 1962), metody badania sprawności językowych dziecka (test Sprawności Językowej HSET H. Grimm i H. Scholler).

Dla psychologii rozwojowej jako dziedziny wiedzy naukowej znaczenie mają przede wszystkim te prace Pani Profesor, w których przedstawiła rozważania na temat podstawowych zagadnień teoretycznych dotyczących rozwoju (*Podstawy rozwoju psychicznego dzieci młodzieży*, 1973), czynników rozwoju (*Czynniki emocjonalne i społeczne w rozwoju przystosowania człowieka do środowiska*, wspólnie z J. Kaiserem, 1972), stadialności rozwoju (*Stadia psychicznego rozwoju człowieka. Przegląd zagadnień*, 1988), kryzysów w rozwoju człowieka (*Zdarzenia życiowe a kryzysy w rozwoju człowieka*, 1995).

Studentom psychologii i pedagogiki Maria Przetacznik-Gierowska jest znana jako autorka podręczników z zakresu psychologii rozwojowej: *Rozwój psychiczny dzieci i mło-*

dzieży (1967), *Psychologia rozwojowa* (wspólnie z G. Makiełło-Jarża, 1974), *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego* (wspólnie z G. Makiełło-Jarża, 1985), *Psychologia rozwoju człowieka* (wspólnie z M. Tyszkową, 1995) i skryptów: *Świat dziecka. Aktywność — poznanie — środowisko. Skrypt z psychologii rozwojowej* (1993).

PSYCHOLOGIA PEDAGOGICZNA

Odrębny obszar stanowią rozważania teoretyczne i badania empiryczne Marii Przetacznik-Gierowskiej dotyczące problemów nauczania i wychowania. Swoje prace badawcze rozpoczęła od zagadnień z zakresu psychodydaktyki, a związane one były z prowadzeniem zapisów przebiegu lekcji i przygotowywaniem pracy na temat nauczania *Pana Tadeusza* w szkole (*Z zagadnień psychodydaktyki lekcji szkolnej*, 1962). W następnych latach powracała do tych zagadnień, rozważając problem nauczania historii, psychologiczne podstawy nauczania początkowego. Zainteresowana obszarem zagadnień z zakresu psychodydaktyki redagowała prace zbiorowe z tego zakresu: *Z zagadnień psychodydaktyki nauczania początkowego* (wspólnie z T. Wróblem, 1977), *Problemy psychodydaktyki nauczania początkowego* (1992).

Wspólnie z Marią Susułowską opracowała problemy dotyczące rozwoju i wychowania dzieci chorych (*Wpływ choroby przewlekłej na rozwój psychiczny i osobowość dzieci*, 1966) i społecznie nieprzystosowanych (*Z zagadnień genezy i skutków psychospołecznych przestępczości nieletnich*, 1968).

Swoje przemyślenia dotyczące wychowania, psychologicznych podstaw tego procesu, mechanizmów transmitowania wpływów wychowawczych, specyfiki wychowania w różnych okresach życia dziecka, znaczenia środowiska wychowawczego, problemu samowychowania, a także trudności wychowawczych zawarła w drugim tomie podręcznika *Psychologia wychowawcza* przygotowanym wspólnie z Ziemowitem Włodarskim. Podręcznik ten, jedyny z tego zakresu podręcznik polski, miał 6 wydań, przy czym ostatnie (1994) znacząco zmienione i poszerzone.

Maria Przetacznik-Gierowska była autorką nie tylko oryginalnych prac monograficznych i artykułów. Opracowała szereg podręczników z zakresu psychologii rozwojowej i wychowawczej, które dobrze służyły i nadal służą studentom psychologii, pedagogiki oraz nauczycielom. Dla nauczycieli przygotowywała prace, przybliżające im psychologiczne podstawy procesu edukacyjnego (*Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży*, 1967, Biblioteka Nauczyciela) oraz zaplanowała i zredagowała serię książek *Biblioteka Psychologiczna*, złożoną z 14 tomów. Seria ta została przygotowana z myślą o pomocy nauczycielom w poznawaniu psychiki uczniów i wychowanków powierzonych ich opiece w rozmaitych placówkach oświatowych. Była również autorką tłumaczeń kilku ważnych prac psychologicznych, tak znanych psychologów i psycholinguistów, jak: Jean Piaget, D. Wall czy Jean Berko i Roger Brown. Każdy tekst publikacji czy wystąpienia przygotowywała z ogromną pieczołowitością, dbając zarówno

o jego merytoryczną zawartość, jak i stronę językową. W Jej twórczości nie ma tekstów miałych, nieważnych; każdy podejmuje istotny problem i przynosi czytelnikowi wartościowe informacje.

W przygotowaniu niniejszego tekstu opierałam się na pracach Marii Przetacznik-Gierowskiej oraz opracowaniach na temat Jej życia i twórczości.

BIBLIOGRAFIA

- [1] M. Ligęza, G. Makiello-Jarża, M. Smoczyńska, *Maria Przetacznik-Gierowska (1920—1995)*, [w:] *Studia z psychologii rozwojowej i psycholingwistyki. Tom poświęcony pamięci Marii Przetacznik-Gierowskiej* red. M. Smoczyńska, Kraków 1998, s. 9—13.
- [2] G. Makiello-Jarża, M. Ligęza, *Maria Przetacznik-Gierowska (1920—1995)*, „Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej” 1995, 1, s. 1—4.
- [3] M. Przetacznik-Gierowska, *Autobiografia naukowa*, [w:] *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, red. T. Rzepa, s. 85—119.
- [4] *Studia z psychologii rozwojowej i psycholingwistyki. Tom poświęcony pamięci Marii Przetacznik-Gierowskiej*, red. M. Smoczyńska, Kraków 1998 (zawiera wykaz prac Marii Przetacznik-Gierowskiej).

Maria Kielar-Turska